

PRIDJEV KAO ZAMJENA ZA ADNOMINALNI GENITIV U HRVATSKOM CRKVENOSLAVENSKOM JEZIKU

Sandra POŽAR, Zagreb

Hrvatski crkvenoslavenski jezik naslijedio je starocrkvenoslavensku težnju prevođenja grčkoga i latinskoga adnominalnoga genitiva pridjevom. U radu se stoga istražuje pojavljivanje pridjeva kao zamjene za različite tipove adnominalnoga genitiva, uključujući i one koji na nižoj razini imaju još jednu sintaktičku službu. Osim toga pažnja se posvećuje sufixima kojima su ti pridjevi izvedeni te njihovu odnosu prema pojedinim tipovima genitiva. Usporedba sa stanjem u starocrkvenoslavenskom jeziku pokazuje dobru očuvanost te pojave u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku. Rad se temelji na rezultatima istraživanja tvorbe pridjeva u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku, koje je provedeno na građi Kartoteke *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*.

Ključne riječi: pridjev, adnominalni genitiv, popridjevljenje, hrvatski crkvenoslavenski jezik, starocrkvenoslavenski jezik

1. UVOD

Narav je prevođenja, do neke mjere, obilježena nepovratnošću (ireverzibilnošću) jer više različitih postupaka može dati isti rezultat i obrnuto. Stoga je često teško rekonstruirati izvornik na temelju prijevoda. U takve se slučajeve ubraja pojava u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku da se pridjevom prevode različiti tipovi adnominalnoga genitiva.¹ Usporedba predložka i prijevoda pokazuje da se pridjevi često pojavljuju kao zamjena kako za genitiv jednine tako i za genitiv množine različita značenja. Riječ je dakle o popridjevljenju ili adjektivizaciji koja podrazumijeva da je od osnove ime-

¹ Zbog mogućih terminoloških nedoumica valja napomenuti da se naziv adnominalni u ovom radu rabi kao nadređeni pojam za različite vrste genitiva koji se pojavljuju uz imenske riječi s kojima nisu u odnosu sročnosti.

nice u genitivu izveden pridjev,² npr.

(1) *anj(e)lb že vod'ski* BrVO 275b : *vodb* BrN₂ 139a

(2) *pod vin'nimъ obrazomъ* BrN₂ 166b : *vina* BrVat₅ 152d

(3) *na vrsêhb gorskihъ* BrVat₆ 195a : *gor'* BrLab 147a.

Težnja popridjevljenju adnominalnoga genitiva u hrvatski je crkvenoslavenski jezik naslijeđena iz starocrkvenoslavenskoga, a onamo pak iz praslavenskoga (VEČERKA 1957: 25). Tu tvrdnju potkrepljuje činjenica da pojava nije u tolikoj mjeri zastupljena u suvremenim slavenskim jezicima, iako jest u njihovim starijim fazama, a danas se može pronaći rubno u dijalektima. Kasnijemu je jezičnomu razvoju (i organskih i književnih jezika) svojstvena težnja zamjenjivanju pridjeva imenicom u odgovarajućem padežu. Za hrvatski crkvenoslavenski jezik to je utvrdio J. Reinhart istražujući tekstove hrvatskoglagoljskih misala (REINHART 1993: 379–390).

Istraživanje je provedeno na građi iz Kartoteke *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* Staroslavenskoga instituta, a u obzir su ušle u prvom redu potvrde iz liturgijskih spomenika, dok su potvrde iz neliturgijskih spomenika uzimane ako su u skladu s hrvatskocrkvenoslavenskim stanjem.³ Pri navođenju potvrda navodi se usporednica iz pretpostavljenoga grčkoga odnosno latinskoga izvornika ako je utvrđena. Ako usporednica ne odgovara danoj potvrdi, navodi se u kosim zagradama.

2. ODNOS PRIDJEVSKIH SUFIKSA PREMA GENITIVNIM OBLICIMA KOJE PRIDJEVI ZAMJENJUJU

Iz usporednih se grčkih i latinskih oblika vidi da pridjevi izvedeni istim sufiksom često odgovaraju i genitivu jednine i genitivu množine, što je u vezi sa značenjskim rasponom pojedinih pridjevskih sufiksa. Sufiksom *-bn-*, daleko najčešćim u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku, izvedeni su pridjevi vrlo široka značenjskoga raspona koji, između ostaloga, odgovaraju i genitivu jednine i genitivu množine imenica. Izvedeni su od osnova koje znače što neživo (predmet u širem smislu), npr. *vodьnbъ* τοῦ ὕδατος, τῶν ὑδάτων aquae, aquarum; *glasьnbъ* (τῶν) φωνῶν linguarum; *gromьnbъ* βροντῆς

² Za razliku od popridjevljenja kojim neka riječ (najčešće particip) prelazi u pridjev bez izvođenja.

³ Spomenici iz kojih su uzete potvrde navedeni su, prema abecednom redu njihovih kratica, na kraju članka.

tonitru; *zakonьnъ* legis; *istinьnъ*, *rěsnotivьnъ* veritatis; *kamenьnъ* petrarum; *knižьnъ* – τῶν γραφῶν libri, litterarum, scripturarum, librorum; *križьnъ*, *krьstьnъ* crucis; *lětьnъ* aestatis; *mirьnъ* pacis; *misľьnъ* mentis; *mičьnъ* passionis, poenarum, tormentorum; *měsečьnъ* τῆς σελήνης lunae; *nožьnъ* τῶν ποδῶν pedis, pedum; *ručьnъ* τῶν χειρῶν manuum; *selьnъ* regionis, agri, terrae, agrorum; *slovesьnъ* verbi, syllabarum; *slъzьnъ* lacrymarum; *solьnъ* salis; *slъn'čьnъ* τοῦ ἡλίου; *srъd'čьnъ* καρδίας cordis; *troičьnъ* Trinitatis; *tělesьnъ* corporis, carnis; *črěvьnъ* τῆς γαστρῶς ventris, viscerum.

Sufiks *-ьsk-* u općem odnosnom značenju konkurira sufiksu *-ьn-*, ali bitno ih razlikuje to što su pridjevi sufiksom *-ьsk-* izvedeni u podjednakoj mjeri i od osnova koje znače što neživo (npr. *antiponьskъ*, *antifonьskъ* antiphonarum; *vrьtogradьskъ* κήπων hortorum; *gorьskъ* τῶν ὀρέων montium; *gradьskъ* urbis, civitatis; *dolьskъ* convallium; *evanђelьskъ* τοῦ εὐαγγελίου, τῶν εὐαγγελίων evangelium; *žitьskъ* vitae; *zapadьskъ* occidentis; *zemľьskъ*, *zemьskъ* terrae; *idolьskъ* τῶν εἰδώλων idolorum; *jeonьskъ* γεέννης gehennae; *ľudьskъ* populi, plebis, hominum; *molstirьskъ* monasterii; *morьskъ* τῆς θαλάσσης maris; *nebesьkъ* τῶν οὐρανῶν coeli, coelorum; *oltarьskъ* altaris; *polьskъ* agri, terrae, camporum; *psal'mьskъ* psalmi, psalmodum; *pustinьskъ* deserti, solitudinis; *raisьkъ* παραδείσου paradisi; *ězičьskъ*, *ezičьskъ* τῶν ἔθνων gentium; *űžьskъ* austri) i od onih koje znače bića (npr. *anjelьskъ* τῶν ἀγγέλων angelorum; *apustolьskъ* τῶν ἀποστόλων apostoli, apostolorum; *arhanђelьskъ* ἀρχαγγέλου archangelorum; *balinьskъ* τῶν ἐπαοιδῶν ariolorum; *božьskъ* Dei; *vojnьskъ* στρατευμάτων; *gospodьskъ* Domini; *děvičьskъ* Virginis, puellae; *d'ěv'ľьskъ*, *d'ěvolьskъ* diaboli, daemonum; *d'ěkonьskъ* leviticorum; *eretičьskъ* haeticorum; *erěiskъ* sacerdotii, sacerdotum; *ženьskъ* feminae, muliebri, feminarum, mulierum; *konьskъ* equi, equorum; *materьskъ* matris; *mladěn'čьskъ* parvuli; *mužьskъ* viri; *musiiskъ*, *musičьskъ* musicorum; *ot'čьskъ* patris, patrum; *pardьskъ*, *pardeiskъ* pardorum; *pastirьskъ* pastoris; *poganьskъ* gentium, paganorum; *svinьskъ* porci; *skotьskъ* iumentorum; *űnotьskъ* iuvenis). Osim toga sufiksom *-ьsk-* izvedeni su i pridjevi od toponimskih osnova, npr. *galilěiskъ* τῆς Γαλιλαίας Galilaeae; *vitľeomьskъ* τῆς Βεθλεέμ Bethlehem; *cedronьskъ* Cedron; *livanьskъ* Libani. Važna je značajka toga sufiksa i to da često upućuje na više referenata, označavajući između ostaloga pripadnost većemu broju posjedovatelja, tj. skupnu (kolektivnu) posvojnost, pa s obzirom na to većinom odgovara genitivu

množine imenica u usporednom tekstu, npr. *zloba č(lověč)ska* MVat₄ 100a – malicia hominum.

Izvedenice sufiksom *-ovъn/-evъn-* mogu se pojaviti i na mjestu genitiva jednine i na mjestu genitiva množine imenica, npr. *vračevъnъ* medici; *d'ždevъnъ* pluviarum; *duhovъnъ* τοῦ πνεύματος spiritus, cordis; *pirovъnъ* convivii, nuptiarum; *plačevъnъ* lacrymarum; *světovъnъ* mundi.

Sufiks *-en-* odgovara genitivu jednine imenica, npr. *božьstvenъ* deitatis, divinitatis; *molitvenъ* orationis; *plьtenъ* carnis; *crьkvenъ* τῆς ἐκκλησίας ecclesiae, templi, cenobii.

Pridjevi izvedeni sufiksima *-ov/-ev-*, *-in-* i *-ъn'* u većini slučajeva izražavaju pravu posvojnost (pripadnost živomu individualiziranomu posjedovatelju), pa odgovaraju genitivu jednine imenica. Ipak, sufiks *-ov/-ev-* može se pojaviti i na mjestu genitiva množine jer može izražavati i skupnu (kolektivnu) ili vrsnu (generičku) posvojnost te pripadnost ili odnos prema skupini neživih referenata.⁴ Slično vrijedi i za sufikse *-j-* i *-ъj-*.

Popridjevljenje adnominalnoga genitiva uvjetovalo je širenje opsega značenja odnosnih pridjeva, a rezultiralo je i pojavom višeznačnosti pojedinih pridjeva, pa nalazimo ovakve primjere homonimije pridjeva neopisna i opisna značenja: *věrъnъ* 'vjerē' τῆς πίστεως fidei : 'vjeran' πιστός fidelis, fidus; *glavъnъ* 'glavē' τῆς κεφαλῆς capitis : 'glavni' capitalis; *mírъnъ* 'mira' pacis : 'miran' εἰρηνικός pacificus; *semrьtъnъ* 'smrtni' mortis : 'smrtan' mortalis.

3. POPRIDJEVLJENJE POJEDINIH TIPOVA GENITIVA

U nastavku rada dat će se pregled tipova genitiva koji su u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku zamijenjeni pridjevima. Tipologija genitiva temelji se na tradicionalnom opisu padežne sintakse u gramatikama (DUKAT 1990, GORTAN; GORSKI; PAUŠ 1966, IVŠIĆ 1970, SILIĆ; PRANJKOVIĆ 2005) te u radovima R. Večerke o sintaksi starocrkvenoslavenskoga genitiva (VEČERKA 1963, VEČERKA 1993: 199–211) i suparništvu adnominalnoga genitiva i odimeničnoga pridjeva u starocrkvenoslavenskom jeziku (VEČERKA 1957). Toj se tipologiji može prigovoriti zbog nedosljednosti, odnosno miješanja sintaktičkih i značenjskih kriterija. Neki su naime tipovi

⁴ Za osnovne pojmove teorije posvojnosti usp. npr. MIĆANOVIĆ 2001, MATASOVIĆ 2002.

uspostavljeni prema sintaktičkim službama. Takvi su subjektni i objektni genitiv, a prema njima bi se svi ostali mogli smatrati atributnima (osim objašnjenoga genitiva, koji je bliži apoziciji), dok bi se unutar tih skupina mogla uspostaviti značenjska podjela. Ostali su tipovi genitiva uspostavljeni prema značenju imenice u genitivu. Ostavljajući po strani problematičnost tipologije, jer bi to bila zasebna tema, treba ipak napomenuti da bi se tip subjektinoga i objektnoga genitiva mogao dodatno podijeliti. Tako se u ovom istraživanju pokazalo da se kao znatna značenjska skupina u okviru tih dvaju tipova izdvaja značenje uzroka odnosno uzročnika. Na kraju treba dodati da su neki slučajevi genitiva podložni raspravi jer bi se mogli razvrstati u više tipova, ovisno o njihovoj interpretaciji.

3.1. Posvojni genitiv

Posvojni se genitiv razlikuje od svih ostalih tipova adnominalnoga genitiva po tome što je njegovo prevođenje pridjevom pravilo, a ne težnja. Na taj su način nastali brojni posvojni pridjevi, koji se mogu oprimirati prema sufiksima kojima su izvedeni:

-ov-/-ev-: *gabrielovъ, moiséevъ, anđelovъ, césarevъ, vranovъ, zmievъ*;

-in-: *iúdinъ, sudiinъ, mariinъ, ženinъ, zmiinъ*;

-j-: *avraamlъ, ivan'ъ, apustol'ъ, biskuplъ, materъ, otъčъ, proročъ, ag'nъčъ, velblužđъ*;

-bj-: *božii*;

-ъn'-: *bratъn'ъ, gospodъn'ъ, dēdъn'ъ, materъn'ъ*.⁵

Primjeri pokazuju da su pridjevi izvedeni od osnova vlastitih imena i općih imenica koje označuju ljude, ali i druga živa bića, pa se u nekim slučajevima ne govori o pravoj posvojnosti, nego o pripadnosti. No iako je pri izvođenju od osnova koje označuju životinjsku vrstu riječ o pripadnosti cijeloj vrsti odnosno o vrsnoj posvojnosti, u nekim kontekstima takav posjedovatelj može biti individualiziran, pa se povisuje stupanj leksičke specifičnosti,⁶ npr. *ot črēva kitova* MRoč 90a, Jon 2,2 (usp. SUDEC 2010: 53). Isto tako izvedenice sufiksom -bj- u pravilu imaju vrsnopoosvojno ili

⁵ Budući da je zamjena posvojnoga genitiva pridjevom redovita pojava, grčke i latinske usporednice se ne navode.

⁶ U skladu s onim što navodi D. Huntley za starocrkvenoslavenski: da je mogućnost pojave pridjeva veća što je viši stupanj leksičke specifičnosti (HUNTLEY 1984: 232–233).

odnosno značenje (usp. *bravii, kozii, kravii, ribii, rabii*), osim u slučaju pridjeva *božii*, čije se prvobitno značenje tumači na isti način,⁷ ali u razdoblju starocrkvenoslavenskih tekstova izražava pravu posvojnost.

Ovamo treba pridružiti pridjeve izvedene sufiksom *-ьsk-* koji znače skupnu posvojnost, npr. *varvarьskь* barbarorum; *ženьskь* feminarum, mulierum; *mnišьskь* monachorum; *mučeničьskь* martyrurum; *ot'čьskь* patrum; *proročьskь* τῶν προφетῶν prophetarum, *césarьskь* regum; *člověčьskь* hominum.

3.2. Genitiv cjeline

Kada je riječ o neživim posjedovateljima i biljkama, posvojnemu genitivu odgovara oblik koji se tradicionalno naziva genitivom cjeline i ima značenje pripadnosti. U sintagmama je genitivom izražen predmet, a imenicom koja upravlja dio toga predmeta ili neko njegovo svojstvo. Pridjevi kojima se prevodi genitiv cjeline mogu biti izvedeni različitim sufiksima:

-bn-

- (1) *ot goresti vod'nie* BrVat₅ 128c – /έκ τῶν ὑδάτων ὅτι ἐπικράνησαν, de aquis quia amarae factae sunt/
- (2) *s vlasi gl(a)vnimi* BrN₂ 427b – cum capillis capitis
- (3) *kaple dьždьnie* BrVO 372d – pluviae guttas
- (4) *vsа drěva dubravnaē* PsLob 64r – omnia ligna silvarum
- (5) *větь maslin'nu* BrVO 15c – ramum olivae
- (6) *novoras'li maslin'ni* PsFr 106b – novellae olivarum
- (7) *zrьno pš(e)n(i)čnoe* MVat₄ 204a – granum frumenti
- (8) *grozdie loz'noe* BrVat₅ 131b – botros vinae terrae
- (9) *prut'loz'ni* CPet 231r – κλήμα τῆς ἀμπέλου
- (10) *doli očes'ni* PsFr 88b – ὀπή τοῦ ὀφθαλμοῦ, cavum oculi
- (11) *želēzo sēkēr'no* BrN₂ 165d
- (12) *s ēbl'čnimь ovočiemь* BrN₂ 481a – cum pomorum fructibus
- (13) *mezdra ēina* BrN₂ 221c – membrana ovi;

-ov-/-ev-

- (14) *visota kedrova* BrVO 448a – cedrorum altitudo
- (15) *větvie maslinovo* MNov 72d – ramos olivarum

⁷ R. Marojević tumači da pridjevi *božii* potječe iz razdoblja obilježena mnogoboštvom, pa izražava skupnu posvojnost (MAROJEVIĆ 2000.a: 80).

- (16) *kora molgraneva* BrVat₆ 168a – cortex mali punici
- (17) *do roga oltareva* CPar 104r – usque ad cornu altaris;
-en-
- (18) *m(i)l(o)stiû b(o)žstvenouû* BrPm 141a – gratia deitatis
- (19) *skozi uši iglenie* ČŽg 105v – διὰ τρυμαλιᾶς τῆς ῥαφίδος
- (20) *pri ol'tari cr(ь)kvenêemъ* BrPm 270a – iuxta aram templi;
-bšk-
- (21) *na vrsêhъ gorskihъ* BrVat₆ 195a – supra verticem montium
- (22) *k vratomъ gradskimъ* BrVO 397a – ad portam civitatis;
-ovъn-
- (23) *listvie smokovno* BrVO 130d – folia ficus; itd.

3.3. Genitiv podrijetla

Značenje je genitiva podrijetla, koji bi se mogao nazvati i genitivom potjecanja ili izvora, blisko ablativnosti, a katkad i značenju pripadnosti (genitivu cjeline), pa bi se dolje navedeni primjeri mogli razvrstati i drugačije. Uz tipičan slučaj da glavna imenica u sintagmi označuje živo, npr.

- (1) *abigaelъ žena nabal'kar'mel'ska* BrVO 318b – Abigail, uxor Nabal Carmeli

uočavaju se potvrde u kojima i pridjevna i imenična osnova označuju biljku ili što neživo, npr.⁸

- (2) *kr'viû grozdovu* BrVO 181d – αἷματι σταφυλῆς, sanguine uvae⁹
- (3) *ot sego ploda loznago* MVat₄ 74b – de hoc genimine vitis
- (4) *svêthъ slъn'čni i lun'ni i zvêzdni* BrVO 50b
- (5) *spužvêno pitie* CPet 224r
- (6) *ustnimъ gl(a)s(o)mъ* BrN₂ 435a – per oris sonum.

3.4. Subjektni genitiv

Osim naprijed navedene nedosljednosti pri uspostavi tipologije genitiva koja dolazi do izražaja kod subjektoga i objektoga genitiva, u vezi s definiranjem tih dvaju tipova genitiva pojavljuje se još jedan problem: oni se prema definiciji u pravilu pojavljuju uz glagolske imenice, što je i očekivano

⁸ Odavde se, zbog manjega broja, potvrde ne razvrstavaju po sufixima.

⁹ Taj bi genitiv valjalo odrediti kao genitiv cjeline kada bi »krv« (tj. vino) bila još uvijek u grozdu.

jer su povezani uz vršitelja ili trpitelja radnje. S. Ivšić prema tome i imenuje ta dva tipa genitiva zajedničkim nazivom *genitiv uz glagolske imenice* (IVŠIĆ 1970: 365). Takvu određenju subjektivnoga genitiva odgovaraju ove potvrde njegova popridjevljenja:

- (1) *ot d'vizaniê demon's 'kago* PsFr 80c – ἐκ τοῦ σάλου τῶν δαιμόνων
- (2) *pov(e)leniem' dêokliciênimь* BrLab 159d – iussu Diocletiani
- (3) *v čьsь prišastviê žen 'sk(a)go kb grobu* BrN₂ 121c
- (4) *daêše se žen 'skomu gledaniû* BrN₂ 465c – feminarum aspectibus
- (5) *obêtovanie otčino* BrN₂ 378b – promissum ... patris.

Iznimno »vršitelj« radnje može biti neživ, pa je zapravo riječ o sredstvu:

- (6) *trst'no bienie* CPet 224r.

No pojavljuju se i sintagme, čija čestoća nije zanemariva, u kojima glavna imenica ne izražava samu radnju, nego s njom povezana značenja, kao u ovim primjerima:

- (7) *v rani gvozdnie* BrN₂ 127d – in fixuras clavorum
- (8) *êzvi gvozdin'nie* MVat₄ 171d – τὸν τύπον τῶν ἴλων, fixuram clavorum
- (9) *ot êzvi gradnie* BrVO 276a – ἐκ τῆς πληγῆς τῆς χαλάζης, propter plagam grandinis
- (10) *êzvi sem'rt'nie i meč'nie* BrVat₅ 130d – plagam gladii
- (11) *v sêni smrêčevnêi* MVat₄ 32c – in umbra iuniperi¹⁰
- (12) *ishodiča vodna* PsLob 72r – διεξόδους ὑδάτων, exitus aquarum.

S obzirom na postojanje takvih potvrda pojavljuje se potreba da se proširi raspon značenja glavne imenice u sintagmi tako da ona može značiti ne samo radnju nego i njezin rezultat odnosno posljedicu (potvrde 7 – 11) ili mjesto radnje (kao u 12). S druge se strane pojavljuje potreba da se za sintagme gdje glavna imenica znači rezultat odnosno posljedicu uvede značenjski podtip genitiva: već spominjano značenje uzroka ili uzročnika.¹¹ U takvim su sintagmama značenja njihovih sastavnica u uzročno-posljedičnoj vezi.

¹⁰ Taj bi se primjer mogao tumačiti i kao genitiv podrijetla.

¹¹ O uzročnom značenju prijedložno-padežnih izraza s prijedlogom *od* u hrvatskom jeziku usp. SILIĆ; PRANJKOVIĆ 2005: 204.

3.5. Objektni genitiv

Objektnim je genitivom, a onda i osnovom pridjeva koji ga u prijevodu zamjenjuje, izražen većinom trpitelj radnje, bilo živ ili neživ, usp.

- (1) *vb onom' vod' nomъ proliēni* RitAc 6r
- (2) *v pogibēlb d(u)šnuū* CVinod 1d¹²
- (3) *dondeže skonča žetvu eč' menu* BrVO 464d – /donec hordea et triticum ... conderentur/
- (4) *trēbovanîē žen' skago* BrVO 82b – usu feminae
- (5) *k'žitiiskomu skon'čaniū* PsFr 126d – πρὸς τὴν τοῦ βίου συντέλειαν
- (6) *ot pogubleniē ml'nenago* MNov 262^{bb} – /ad exterminandum fulgura/
- (7) *deset'prēmēn'riznih'* MVat₄ 45c – decem mutatoria vestimentorum.

U primjere popridjevljenja objektnoga genitiva mogu se uvrstiti i neki slučajevi koji bi prema nekim drugim tipologijama mogli pripadati tipu genitiva obilja i oskudice:¹³

- (8) *v žeždi kr'vnoi* BrN₂ 477c – in siti sanguinis
- (9) *glad'h'lēb'ni* PsFr 91a – λιμὸν ἄρτου.

I ovdje, slično kao kod subjektnoga genitiva, valja računati s mogućnošću da imenica koja upravlja izražava osim radnje i druga s njom povezana značenja, primjerice vršitelja radnje (10) ili mjesto radnje (11):

- (10) *b(o)žiē rodit(e)lnice* CPar 167r – Dei genitrix
- (11) *vočno hraniliče* MNov 231d – pomorum custodiam.

Tradicionalno¹⁴ se objektnim genitivom smatraju i one njegove potvrde u kojima se kao značenjski element može prepoznati ranije spomenuti uzrok odnosno uzročnik:

- (12) *za strah' iūdēiski* MVat₄ 117c – propter metum iudeorum, 'strah od Židova'
- (13) *strah' mor'ski* CBč 35v – τὸν φόβον τῆς θαλάσσης, 'strah od mora'.

Treba dodati da je ta pojava prepoznata i u ostalim hrvatskim povijesnim književnim jezicima. Tako na upotrebu pridjeva i zamjenica u tim jezicima

¹² Tu bi pretpostavljeni genitiv mogao biti i subjektni, jer je posrijedi uloga iskusitelja, a ne trpitelja.

¹³ Usp. npr. SILIĆ; PRANJKOVIĆ 2005: 203. Međutim takav je genitiv po službi dopuna glagolu ili pridjevu.

¹⁴ Usp. primjerice A. Vaillant (VAILLANT 1948: 131), koji govori o objektnom značenju posvojnih pridjeva.

na mjestu genitiva objektnoga u stranom predlošku upozorava L. Hudeček (HUDEČEK 2005: 163–165). Autorica ju određuje kao knjišku značajku nastalu pod stranim (latinskim) utjecajem.

3.6. Genitiv količine

Tip genitiva količine (kvantitativnoga genitiva) problematičan je jer se količina u takvim sintagmama ne izriče genitivom, nego glavnom imenicom, a genitivom je izrečen predmet ili tvar čija se količina određuje. Popridjevljenje je genitiva količine rjeđe, jer za njega i nema mnogo mogućnosti. Naime količina se češće nego imenicom izražava brojem, a nije uobičajeno da se broj poimenuje (usp. *pet riba* : **riblja petorka*). Evo ipak nekih primjera popridjevljenja genitiva količine:

- (1) *spudъ ечненъ* BrVO 446c – *coro hordei*
- (2) *množьtvo (!) mor 'skoe* BrVO 68d – *multitudo maris*
- (3) *pr(o)r(o)čskoe čis'lo* BrVat₁₉ 366c – *prophetarum laudabilis numerus*
- (4) *ot množastva č(lověč)ska* BrVO 461a – *prae multitudinem hominum*
- (5) *(kako da te prosi) kap'le voděne* CPet 346r – *σταγόνας ύδατος*.

3.7. Genitiv svojstva

Genitivom se svojstva (kvalitativnim genitivom), bez obzira na ono što bi se prema njegovu imenu očekivalo, tradicionalno smatra genitiv proširen atributom.¹⁵ Zbog te je dvočlanosti genitivnoga izraza rezultat popridjevljenja genitiva svojstva složeni pridjev. Riječ je o starocrkvenoslavenskim posvojnim složenicama (usp. JAGIĆ 1898: 523–524). Budući da su takve složence većinom nastale oponašanjem stranoga uzora (kalkiranjem), u usporednom im tekstu ne odgovaraju genitivi. Stoga se ovdje ne navode usporednice, nego pretpostavljeni ili poznati grčki uzori složena (usp. primjerice SCHUMANN 1958: 22–64), npr. *blagoglasьnъ* – *ευφωνος*; *dobrorodьnъ* – *ευγενής*; *zlatoustь* – *Χρυσόστομος*; *zloutьnъ* – *κακόφρων*; *inoplemenьnъ* – *ἀλλόφυλος*; *malodušьnъ* – *ὀλιγόψυχος*; *mногоочить* – *πολύμματος*; *teškosrьdъ* – *βαρυκάρδιος*.

¹⁵ Tu ponovno dolazi do izražaja miješanje kriterija u tipologiji genitiva.

3.8. Genitiv bližega određenja

Genitiv bližega određenja (*genitivus definitivus*) prepoznatljiv je po tome što sintagme u kojima se on pojavljuje kao upravljani član izražavaju u prvom redu rod i vrstu (IVŠIĆ 1970: 364). Evo nekih primjera:

- (1) *ime ar'han'j(e)ls'ko pogubi v v(é)ki* PsFr 7c – τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχαγγέλου
- (2) *pitie vin'noe* MRoč 231c
- (3) *strani vstočnie* BrVO 167c – εἰς γῆν ἀνατολῶν
- (4) *siû tvar'solnu i vodnu* MVat₄ 110b – creaturam salis et aquae.

Za definiciju je genitiva bližega određenja važno i to da katkad ima službu apozicije, što je vidljivo iz ove potvrde, gdje su subjekt i apozicija latinske usporednice sročni:

- (5) *pod stab'lom̃ êb'lčnim̃* BrN₂ 482b – /sub arbore malo/.

3.9. Objasnidbeni genitiv

Objasnidbeni genitiv (*genitivus explicativus*) prema definiciji služi objašnjenju sadržaja glavne imenice (SILIĆ; PRANJKOVIĆ 2005: 202), pa se čini teško razlučljivim od genitiva bližega određenja. Evo nekih potvrda koje se mogu smatrati rezultatom popridjevljenja objasnidbenoga genitiva:

- (1) *likom̃ anj(e)lskim̃* BrN₂ 467c – super choros angelorum
- (2) *ot d(u)ha blud'nago* MNov 258b – a spiritu fornicationis
- (3) *v d(ь)nb branni* PsLob 51r – ἐν ἡμέρᾳ πολέμου, in die belli
- (4) *pod vin'nim̃ obrazom̃* BrN₂ 166b
- (5) *ostavleni sut'kaple daždevnie* BrVO 221d – stillae pluviarum
- (6) *smêšenje zmur'noe* MRoč 78d – mixture myrrhe
- (7) *dom'm(o)l(it)veni* MVat₄ 256d – orationis domum
- (8) *nivu ... plnu pšenič'nih'klasi zrelih'* CŽg 102v.¹⁶

4. POPRIDJEVLJENJE GENITIVA S DVJEMA SLUŽBAMA

Osobitu pozornost privlače slučajevi popridjevljenja u kojima se pridjev pojavljuje na mjestu gdje bi iz sintaktičkih razloga morao stajati genitiv. Riječ je o genitivnom obliku s dvjema sintaktičkim službama: s jedne je strane on dopuna imenici, a s druge je glavni dio sintagme na nižoj razini. Kao

¹⁶ Mogla bi biti riječ i o genitivu cjeline.

takav taj genitiv dobiva dopunu, katkad i u obliku rečenice. Popridjevljenje pridjeva koji je istovremeno dopuna i glava sintagme naslijeđeno je iz staro-crkvenoslavenskoga jezika, ali je poznato i iz nekih živih slavenskih jezika i dijalekata, što upućuje na praslavensko podrijetlo te pojave.¹⁷ Osobito je izraženo u gornjoluzičkom, kako je pokazao tipološki pregled stanja u slavenskim jezicima G. Corbetta, a u kontekstu tada aktualizirane rasprave o mogućnosti razgraničenja fleksijske i derivacijske morfologije te njihovu odnosu prema sintaksi (usp. CORBETT 1987). Tu pojavu neki istraživači, počevši od N. Trubeckoga (usp. TRUBETZKOY 1954: 188) do R. Marojevića u novije vrijeme (usp. MAROJEVIĆ 2000, MAROJEVIĆ 2013), smatraju očitovanjem zasebne praslavenske kategorije riječi: posesiva, kao hibridne kategorije između imenice i pridjeva, nastale kada je stapanjem genitivnoga i ablativnoga nastavka praslavenski genitiv postao značenjski preopterećen, te je posvojni genitiv zamijenjen posesivom. Prema tom tumačenju svaki se posvojni pridjev, bez obzira na njegovu sintaktičku službu, tumači kao posesiv, i to upravo stoga što se pojavljuje samo na mjestu genitiva.¹⁸

U istrazenoj građi potvrđeno je popridjevljenje dvaju tipova genitiva s dvjema službama: posvojnoga i objektnoga genitiva.

4.1. Posvojni genitiv

U građi su pronađene ove potvrde popridjevljenja posvojnoga genitiva s dvjema službama:

- (1) *tagda sabrašē se arhierēi i knižnici i s' tarēšini lūdaskie na d'vor' ar-hiereov' naricaemago kairē* MRoč 62d, Mt 26,3
- (2) *pomočb n(a)ša v̄b ime g(ospod)ne tvoršago n(e)bo* BrVO 14a
- (3) *m(o)l(i)tva moiséova č(lovê)ka b(o)žie* PsFr 74c, Ps. 89,1
- (4) *v̄b d(b)ni ozievi sina amonova* BrVb₁ 133d, Jr 1,2
- (5) *v̄ d(b)ni ozievi s(i)na amonova* BrVat₃ 236b, So 1,1.

Popridjevljenje je moguće i kod genitiva koji čine atributni niz:

- (6) *v̄b d'ni ozievi oatamovi i ezekievi c(esar)b̄ iūdêiskih'* BrVO 9a, Is 1,1.

¹⁷ Zabilježeno je i u književnim jezicima, primjerice u staroruskom (ČERNYH 1962: 315–316) i u starohrvatskom jeziku (MALIĆ 1988: 167).

¹⁸ MAROJEVIĆ 2013: 154. Autor pretpostavlja izvođenje oblika posesiva izravno iz punoga genitivnoga oblika (uključujući i nastavak).

Neke su potvrde naslijeđene iz starocrkvenoslavenskoga; naime, u istom se obliku nalaze u kanonskim tekstovima: (1) u sva četiri kanonska evanđeoska teksta; (3) u *Sinajskom psaltiru* (VEČERKA 1963: 195). Potvrda (2) važna je jer se nalazi u tekstu antifone (V: *Adjutorium nostrum in nomine Domini*; R: *Qui fecit coelum*), što znači da je riječ o hrvatskoglagoljskom prijevodu, a ne o tradiranu tekstu. To pokazuje da je u svijesti prevoditelja još uvijek postojalo to prijevodno rješenje¹⁹ (usp. REINHART 1993: 389).

4.2. Objektivi genitiv

Popridjevljenje genitiva objektiva s dvojnou službou posvjedočeno je u ovoj potvrdi:

- (1) *knigi rožd̃b̃stva is(u)h(r̃b̃sto)va s(i)na d(a)v(i)d(o)va* FgEpist 2c, Mt 1,1.

Oblik je tradiran iz starocrkvenoslavenskih tekstova, usp. *Assemanijev evanđelistar* i *Savinu knjigu* (VEČERKA 1957: 28).

5. ZAKLJUČAK

Prikazani slučajevi pokazuju da se pridjevi u prijevodu latinskoga odnosno grčkoga teksta pojavljuju u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku na mjestima devet tipova adnominalnih genitiva, pokrivajući širok raspon njihovih značenja: posvojni genitiv, genitiv cjeline, genitiv podrijetla, subjektivni genitiv, objektivi genitiv, genitiv količine, genitiv svojstva, genitiv bližega određenja, objasnidbeni genitiv. Pojava naslijeđena iz starocrkvenoslavenskoga jezika u hrvatskoglagoljskim je tekstovima, kako se vidi, dobro očuvana, iako je u vrijeme nastajanja tih tekstova već postojala i težnja zamjeni pridjeva padežnim oblicima imenica. Očuvanost je vidljiva i u tradiranim i u prevedenim tekstovima, a osobito u vrlo starim potvrdama popridjevljenih genitiva s dvjema službama.

Rezultat je težnje popridjevljenju povećan pridjevski fond, osobito kad je riječ o posvojnim pridjevima. Ostali odnosni pridjevi imaju proširen značenski raspon, što može dovesti do višeznačnosti i pojave homonimnih pridjeva neopisna i opisna značenja.

¹⁹ Usp. sličnu potvrdu iz *Suprasalskoga zbornika* (80,7): *въ имѣ господьне сътворѣшааго небо и земью*.

Pridjevi koji služe kao zamjena adnominalnoga genitiva najčešće su izvedeni sufiksima *-bn-* i *-bšk-*, što je razumljivo s obzirom na čestotu i proširenost tih sufiksa, a pojavljuju se i sufiksi *-en-*, *-ovbn-/evbn-*, *-ov-/ev-*, *-in-*, *-j-*, *-bj-* i rijetko *-bn'*. Pojedincu tipu genitiva odgovara više pridjevskih sufiksa, uz neka ograničenja. Jedno se ograničenje tiče odnosa prema jedini i množini, pa se tako sufiks *-en-* ne pojavljuje na mjestu genitiva množine imenice, a dakako ni sufiksi *-ov-/ev-*, *-in-* i *-j-* kada izvedenice izražavaju pravu posvojnost. Drugo se ograničenje odnosi na značenje osnova, pa se u skladu s tim sufiks *-bn-* ne pojavljuje uz osnove koje znače što živo.

Kratice izvora iz Kartoteke

*Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*²⁰

- BrLab – *Ljubljanski (Beramski) brevijar* (kraj 14. st.)
 BrN₂ – *II. novljanski brevijar* (1495.)
 BrPm – *Pašmanski brevijar* (2. polovica 14. st. i 15. st.)
 BrVat₅ – *Vatikanski brevijar Illirico 5* (sredina 14. st.)
 BrVat₆ – *Vatikanski brevijar Illirico 6* (treća četvrt 14. st.)
 BrVat₁₉ – *Vatikanski brevijar Vat. Slav 19* (1465.)
 BrVb₁ – *I. vrbnički brevijar* (13.–14. st.)
 BrVO – *Brevijar Vida Omišljanina* (1396.)
 CBč – *Zbornik u Berčićevoj zbirci br. 5* (15. st.)
 CPar – *Pariški zbornik* (1375.)
 CPet – *Petrisov zbornik* (1468.)
 CVinod – *Vinodolski zbornik* (početak 15. st.)
 CŽg – *Žgombičev zbornik* (16. st.)
 FgEpist – *fragment Poslanice o nedjelji* (13. st.)
 MLab – *Ljubljanski (Beramski) misal* (15. st.)
 MNov – *Misal kneza Novaka* (1368.)
 MRoč – *Ročki misal* (oko 1420.)
 MVat₄ – *Vatikanski misal Illirico 4* (poč. 14. st.)
 PsFr – *Fraščičev psaltir* (1463.)
 PsLob – *Lobkovicov psaltir* (1359.)
 RitAc – *Akademijin ritual* (15. st.)

²⁰ Kratice se rabe prema RJEČNIK 2000.

LITERATURA

- CORBETT, G. 1987. The Morphology/Syntax Interface: Evidence from Possessive Adjectives in Slavonic. *Language* 63/2, 299–344.
- ČERNYH, P. J. 1962. *Istoričeskaja grammatika ruskogo jazyka*. Moskva: Ministerstvo prosvješćenija RSFSR.
- DUKAT, Z. 1990. *Gramatika grčkoga jezika*. Drugo izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- GORTAN, V.; O. GORSKI; P. PAUŠ. 1966. *Latinska gramatika*. Treće izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- HUDEČEK, L. 2005. Prevedenice prema latinskomu genitivu objektom u predstandardnome hrvatskom književnom jeziku. S. Damjanović (ur.). *Drugi Hercigonjin zbornik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 159–169.
- HUNTLEY, D. 1984. The distribution of the denominative adjective and the adnominal genitive in Old Church Slavonic. J. Fisiak (ed.). *Historical Syntax*. Berlin: Mouton, 217–236.
- IVŠIĆ, S. 1970. *Slavonska poredbena gramatika*. Priredili J. Vrana i R. Katičić. Zagreb: Školska knjiga.
- JAGIĆ, V. 1898. Die slavischen Composita in ihrem sprachgeschichtlichen Auftreten. *Archiv für slavische Philologie* 20, 519–556.
- MALIĆ, D. 1988. *Povaljska listina kao jezični spomenik*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- MAROJEVIĆ, R. 2000. Posesivi kao hibridna vrsta reči praslovenskog jezika. *Staroslavenske studije*. Beograd – Kragujevac: Filološki fakultet i IDP »Nova svetlost«, 25–31.
- MAROJEVIĆ, R. 2000.a. O praslovenskom sufiksu *-bъbъ* uopšte i pridevu *božъbъ* posebno. *Staroslavenske studije*. Beograd – Kragujevac: Filološki fakultet i IDP »Nova svetlost«, 77–81.
- MAROJEVIĆ, R. 2013. Posesivne kategorije u praslovenskom jeziku (konkurencija posesivnih padeža i posesivnih sufiksa). *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 83, 147–170.
- MATASOVIĆ, R. 2002. Otudiva i neotudiva posvojnost u hrvatskome jeziku. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 28, 151–160.
- MIĆANOVIĆ, K. 2001. Posvojnost. *Suvremena lingvistika* 51–52, 173–190.
- REINHART, J. 1993. *Untersuchungen zur Syntax des Kroatisch-Kirchenslavischen. Das glagolitische Missale romanum*. Habilitationsschrift zur Erlangung der Lehrbefugnis an der Universität Wien. Wien.
- RJEČNIK. 2000. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. I. svezak: Ѡ' – ѠѠѠѠѠѠ*. Glavni urednici: B. Grabar; Z. Hauptová; F. V. Mareš. Zagreb: Staroslavenski institut.
- SCHUMANN, K. 1958. *Die griechischen Lehnbildungen und Lehnbedeutungen im Altbulgarischen*. Wiesbaden: In Kommission bei Otto Harrassowitz.
- SILIĆ, J.; I. PRANJKOVIĆ. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

- SUDEĆ, S. 2010. *Tvorba pridjeva u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku*. Doktorska disertacija u rukopisu. Sveučilište u Zagrebu.
- TRUBETZKOY, N. S. 1954. *Altkirchenslavische Grammatik*. Herausgegeben von R. Jagoditsch. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- VAILLANT, A. 1948. *Manuel du vieux slave*. Paris: Institut d'Études slaves.
- VEČERKA, R. 1957. Ke konkurenci adnominalniho genitivu a adjektiva v staroslovenštině. *Sbornik prací fil. fak. BU A5*, 25–38.
- VEČERKA, R. 1963. Sintaksis bespredložnogo roditel'nogo padeža v staroslavjanskom jazyke. I. Kurc (naučnyj red.). *Issledovanija po sintaksisu staroslavjanskogo jazyka. Sbornik statej*. Praga: Izdatel'stvo Čehoslovačkoj akademii nauk, 183–223.
- VEČERKA, R. 1993. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax II. Die innere Satzstruktur*. Monumenta linguae slavicae dialecti veteris, knj. 34. Freiburg i. Br.: U. W. Weiher.

Summary

ADJECTIVE AS A SUBSTITUTE FOR THE ADNOMINAL GENITIVE IN THE CROATIAN CHURCH SLAVONIC LANGUAGE

Croatian Church Slavonic inherited the Old Church Slavonic tendency to use adjectives as translational equivalents for the Greek and Latin adnominal genitive. The paper therefore examines the pattern in which the adjective appears as a substitute for various types of adnominal genitive, among others the genitive with two syntactic functions. Furthermore, attention is given to suffixes by which the adjectives were derived and their relation to particular types of genitive. Comparison with the situation in Old Church Slavonic has shown that the tendency is well preserved in Croatian Church Slavonic. The paper is based on the results of the research in the formation of adjectives in Croatian Church Slavonic which was carried out on the corpus of the Dictionary of the Croatian Redaction of Church Slavonic.

Key words: adjective, adnominal genitive, adjectivization, Croatian Church Slavonic, Old Church Slavonic

*Autor: Sandra Požar
Staroslavenski institut
Demetrova II
HR-10000 Zagreb*